

„A magyar kultúra tisztultabb légkörében”*

„A nyelv a nemzet” – vallotta Montesquieu, a XVIII. század első felének nagy francia filozófusa. Az ő szavai élnek tovább abban a szállóigében, amelyet a magyar történelmi emlékezet hol Kazinczy Ferencnek, hol Széchenyi Istvánnak tulajdonít: „Nyelvében él a nemzet.” Mindegy is, ki a gondolat szülőatyja, tény és való, könnyen azonosulunk azzal, amit Széchenyi az 1830-ban megjelent Hitelben így fogalmazott meg: „Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkísérője a nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a nemzet is él.” De valóban nyelvében él a nemzet? Hány olyan népet láttunk már, amelynek ugyan nyelve fennmaradt, ám az azt használó etnikum eltűnt a történelem süllyesztőjében, s mint hús-vér emberek közössége már nem létezik. Holt nyelvek, halott kultúrák. Arra is találunk példát, hogy egy népcsoport nyelvet cserélt, s mégis megőrizte ősi kultúrájának számos elemét.

Nem vitatom: a nemzeti nyelv az önálló nemzeti lét fontos tényezője. Hogy is vitathatnám, hiszen magam a magyar nyelv szerelmese és rabja is vagyok egyben, ám mégis azt állítom: nem pusztán nyelvében, hanem történeteiben él a nemzet. A nyelv a gondolkodás eszköze, s persze a gondolkodás nem tud túllépni saját nyelviségén, ezért vallom Hans-Georg Gadamerrel: „a nyelv az, ami voltaképpen minden világmegközelítést közvetít.” A nyelv a beszélgetéseken s egymás megértésén keresztül közösséget alakít, a nyelv csakis „a kölcsönös megértésben, az egymással való szót értésben” nyeri el létét.

Történeteiben él a nemzet, s ha elfelejtjük őseink történeteit, teremtés- és eredetmitoszait, világmagyarázatait, akkor nem leszünk ugyanazon nemzet tagjai, amelyhez valaha ők tartoztak. Hiába létezik az a nyelv, amelyet a genetikai értelemben vett őseink és elődeink beszéltek, ha

az a kultúra elveszik, amelyet a közös nyelvvel írtak le, s adtak tovább. Az azonos nyelvet beszélők akkor válnak nemzetté, ha közös hagyományokkal is rendelkeznek. Az ilyen közösség nagyon régi, sokkal régebbi, mint a XVIII. század végén útjára induló modern nemzetfogalom, mutat rá Szűcs Jenő a *Nemzet és történelem* című művében. Ez számunkra egyértelművé teszi, hogy ugyan a modern nemzetfogalom és az értelmezése körül kialakult viták fontosak, de hiábavaló kísérlet ezzel elhalványítani annak a ténynek a jelentőségét, hogy a magyarság már sok-sok évszázaddal a nemzetfogalom kialakulását megelőzően szellemi és lelki identitáskeretet jelentett elődeinknek. Ahogyan Varga Zs. András fogalmazott a *Nép és nemzet, nyelv, állampolgárság* című tanulmányában: „A magunk részéről ezt a 'régiséget' vagyis a nemzeteknek a nemzetállamok korát megelőző létét és jelentőségét lényegesnek véljük”, mégpedig Ferdinand Tönnies híres különbségtételére alapozva: „a közösség (Gemeinschaft) – és szerintünk a nemzet is ilyen – olyan személyegyüttes, amelynek egyéni tagjai a saját érdekeikkel szemben is hajlandóak a közösség felé fordulni (a közös érdekeket szem előtt tartani), szemben a társasági jellegű modern civil társadalommal (Gesellschaft), amelyben a közös érdekek soha nem érvényesülnek az egyéni érdekekkel szemben. A nemzet közösségi felfogása szempontjából tehát az identitás-elem fontosabb, mint az érdekek.” A közösségi identitásfelfogásnak viszont van egy jelentős transzcendens eleme. „Transzcendens elem itt nem valamiféle metafizikai összetevőt értünk, hanem az identitás olyan elemét, amelynek kialakulása, vállalása kizárólag racionális érveléssel (még inkább az egyén racionális döntéshozatali mechanizmusaira alapítva) nem támasztható

* Elhangzott 2021. augusztus 30-án, L. Simon Lászlónak a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. (A címet a szerk. adta.)

alá.” Ezek közé tartoznak a meséink, a mondáink, a mítoszaink, köztük a népünk eredetéről szólók, függetlenül attól, hogy azok tudományosan igazolhatók, vagy olyan utólagos, akár ezer évvel ezelőtti politikai konstrukciók részei, amelyek végérvényesen beépültek a közös történeteinkbe. Tudományos, történeti vagy régészeti szempontból nyilván érvényes dolog azt boncolgatni, hogy a magyaroknak van-e vagy nincs közük a hunokhoz, ám Arany János *Rege a csodaszarvasról* című csodás költeményét olvasva, László Gyula hozzákészített illusztrációit szemlélve csak egy számít: a történeti tényektől függetlenül a közös eredet a kollektív emlékezetünk egyik legfontosabb elemévé vált. S amennyiben igaz, hogy nincs közünk a hunokhoz, akkor a történészeknek azt kell tudományosan kimutatniuk, mikor, hogyan és miért került bele a történeti emlékezetünkbe a hun–magyar rokonság kérdése. Azzal viszont számolnunk kell, hogy ha valmiről utólag akarják kideríteni, hogy nem úgy van, ahogyan mi azt nemzedékeken keresztül hittük, ahogyan apáról fiúra, tanárról diákra továbbadtuk, akkor egy egész nemzeti közösségen képes eluralkodni a kognitív disszonanciának nevezett belső feszültség. Ez független attól, hogy valós tudományos eredmények publikálásáról, áltudományos fikciók, ezoterikus tévhitek közzétételéről vagy éppen valóban csak a szépirodalomban létező karakterek valóságosságának cáfolatáról van szó. Hiába bizonyítja a történettudomány, hogy a IV. Béla hűbéradományainak nyomán kiépült végvárrendszer elsősorban a nyugati veszedelemtől védte meg a tatárok pusztítása után meggyengült hazánkat, a magyar történelemtanításban mégis rögzült az a toposz, hogy nagy királyunk kizárólag a tatárok újabb betörését akarta megakadályozni. Ha Barguzinban valóban Petőfi csontjait találták volna meg, s ezt a korszerű genetikai vizsgálatok sora bizonyította volna, a kollektív emlékezetben akkor is szinte lehetetlen, de legalábbis nagyon lassú folyamat lenne Petőfi életrajzának felülírása. S bármilyen régóta is folyjanak viták az Antonio Bonfini által megörökített névtelen nándorfehérvári hős személyazonosságáról, Dugovics Titusz neve és alakja örökre a hősi önfeláldozás és hazaszereget, a hazát és a kereszténységet védő katona hősiességének jelképe lett. Bornemissza Ger-

gely Vicuskájáról pedig hiába tudjuk, hogy csak Gárdonyi Géza fejében született meg, neve és alakja mégis örökre bevésődött minden magyar fejébe és szívébe.

Mindez arra mutat rá, hogy a bennünket modern és egyben államalkotó nemzetté formáló, nemzetként megtartó történeteink egy része egyáltalán nem valós. Sőt hőseink egy része fizikai értelemben sosem létezett, ám létezésük realitásával mégis számolnunk kell. Ugyanakkor ez a felelősségünkre is rámutat: azoknak, akiknek a hiteles történettudomány művelése a hivatásuk, szigorúan tilos tényként kezelniük azt, amit nem tudnak tudományos eszközökkel igazolni. Természetesen elfogadva azt, hogy a tények értelmezésében, a súlypontok elhelyezésében, mondhatni, a történeti narratíva alakításában komoly különbségek is lehetnek egyazon értelmezői közösségen belül. Ám azoknak, akiknek a közös történeteink továbbadásán keresztül a nemzeti identitás megőrzése és megtartása a küldetésük, figyelembe kell venniük azoknak a történeteknek a jelenvalóságát is, amelyeket nem tudunk a tudomány módszertanával igazolni, vagy éppen azzal tudjuk bizonyítani, hogy még valóságalapjuk sem volt. Az előbbi kategóriába tartoznak a kutatóintézetek, az utóbbiba a múzeumok, hiszen nekik a tudományos munkán túli feladataik is vannak. A múzeumoknak ezért számolniuk kell a közösséghez tartozó emberek érzelmeivel, pontosabban azzal, amit Horkay-Hörcher Ferenc egyik írásában a közösségi identitásfelfogás transzcendens elemeként nevezett meg, azaz az identitás olyan elemével, „amelynek kialakulása, vállalása kizárólag racionális érveléssel [...] nem támasztható alá”.

Megközelítésemben a Magyar Nemzeti Múzeumnak az a legfontosabb feladata, hogy minél szélesebb körben járuljon hozzá történeteink újabb és újabb nemzedékeknek történő átadásához, s mindezen túl nemzetünk hiteles történelmének, valamint történelemformáló mondáinak, mítoszainak és hiedelmeinek bemutatásához. Mindezt Kodály Zoltán igazságának tudatában, s olyan módszertannal kell megtennie, amely tekintettel van rá: „Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának. Csak az a mienk igazán, amiért megdolgoztunk, esetleg megszenvedtünk.”

Természetesen tudom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum elsősorban a magyar történelem tárgyi emlékeit gyűjti és mutatja be, s hogy jelentősége messze túlmutat az anyaország, sőt az egész magyar nemzeti közösség határain. Ma is érvényes az, amit Hóman Bálint a Nemzeti Múzeumról szóló törvényjavaslathoz annak tudományos és közművelődési feladatai kapcsán 1934-ben elmondott: „A Magyar Nemzeti Múzeum és az önkormányzati szervezetébe tartozó intézmények feladata a magyar szellem és a magyar föld tudományos és művészeti értékű termékeinek és a magyar múlt emlékeinek, továbbá a magyar nemzeti művelődés és a tudományos kutatás szempontjából fontos külföldi eredetű múzeumi, levéltári, könyvtári anyaga gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, a tudományos bűvárkodás, a gyűjtemények szemléltető kiállítása és ismertetése a művészeti nevelés és a népművelés rendszeres előmozdítása céljából.”

A magyarság történelmi dokumentumainak és tárgyainak gyűjtésén, megőrzésén, feldolgozásán és bemutatásán, azaz a tradicionális múzeumi feladatokon túl az intézményünk egyre több új funkciót lesz kénytelen magába fogadni. Nemzeti hagyományaink, kultúránk, azaz önazonosságunk megőrzésében kiemelkedő szerepet csak úgy érdemes vállalnunk, ha képesek vagyunk mind a szellemi, mind a technológiai, mind a politikai kihívásokra reagálni. Ha intézményünk nem válik önmaga múzeumává. Az új ismeretszerzési formák teremtette hatalmas globális versenyben és a kortárs kommunikációs térben ez a veszély fenyeget bennünket, s első ránézésre vesztesre állunk a versenyben. Egy óriási teherszállító hajó szorult be a Szezezi-csatornába, s hiába tudjuk a helyes irányt, maga a közvetítő közeg, a csatorna sem kedvez a finom kormányozdulatokkal végrehajtandó irányváltásnak. Ám ebbe nem törődhetünk bele. Előnyünkre kell fordítanunk azt, ami megváltoztathatatlan, s amin egyébként joggal keseregnek a művelt írástudók: az olvasáskultúra visszaszorulását, az olvasási szokások teljes megváltozását, a műveltség fogalmának hihetetlen mértékben történő átalakulását, az információszerezés tradicionális módjainak eltűnését, a vizualitás felértékelődését. Tudomásul kell vennünk, egy kiváltságos időszak fiai és lányai voltunk: letűnő korunk előtt sem ért annyit és utána

sem fog annyit érni az irodalmi alapú műveltség, mint e pár évszázadban. Mindezt azért tudjuk az előnyünkre változtatni, mert túl vagyunk a posztmodern világszemléletén, s bennünket, akik történelemmel, szépirodalommal, nemzetpolitikával foglalkozunk, kevésbé is hatott meg az az általános kultúrpezzszimismus, amely végigvonult a XX. századon, s amely – az én olvasatomban – a posztmodernben csúcsonódott ki.

Az egész európai kontinenst belengő kultúrpezzszimismus a nagy háborútól datálódott, ahogy Kornis Gyula fogalmazott: „A világháború nyomán az emberiség életével és kultúrájával szemben valóságos apokaliptikus hangulat uralkodott, a legyőzött országokban a lemondásnak és kétségnek fáradt, mindjobban csak bíráló lamentációja hangzott. Az ész, amely az emberi életet és kultúrát válságba rántotta, amikor fenéig elracionálizálta és eltechnizálta, most ugyanezt az életet és kultúrát kíméletlenül elemezni kezdte s a maga elégtelenségéről meakulpázott. [...] A világháború után, amely a népek szenvedési kapacitását kimerítette, az egyetemes fáradtságból és nyomorúságból természetszerűen fakadt fel a kultúrpezzszimismus...” Éppen Kornis mutatott rá arra, hogy ebből a lelki-szellemi apátiából Klebelsberg Kunónak köszönhetően tudtunk kilábalni: „Amikor az elméleti gondolkodók az emberi kultúra alkonyáról sóhajtoztak, ugyanakkor a nemzetek gyakorlati ösztöne, szellemi életereje világszerte a kultúrának eddig soha sem látott tudatos és tervszerű irányításába és fejlesztésébe fogott, minden erejét összeszedte olyan hatékony kultúrpolitika megteremtésére, amelynek célja a nemzet összes szellemi erőinek és értékeinek fokozatos kifejlesztése. Kulturális költségvetésüket a békebelivel szemben mindenütt megkétszerezték, megháromszorozták, az új nép-, közép- és szakiskoláknak óriási tömegét állították fel, a tankötelezettség határát több esztendővel felemelték, a felnőttek oktatásáról hivatalosan gondoskodtak, új egyetemeket és szakfőiskolákat alapítottak, tudományos kutatóintézeteket létesítettek, nagy számban új művészeti intézményeket, múzeumokat s könyvtárakat emeltek. A nemzetközi tudományos és művészeti kapcsolatokat és együttműködést is mind hatékonyabban kezdték ápolni. [...] Egy sem volt Európa államférfiai közül, aki tervsze-

rúbben s nagyobb odaadással iparkodott volna feloldani a sötét elméleti kultúrpeszimizmusnak s az erőtlől duzzadó gyakorlati kultúrpolitikának most vázolt paradoxonát. Világosan látta ugyanis, hogy a kultúrát nem az önmagát boncoló ész, a kritizáló elmélet teremti, hanem az öntudatlanul feltörő alkotóerő, amely ösztönösen hisz az életnek magasabb értelmében, a kultúrának: vallásnak, erkölcsnek, tudománynak, művészetnek értékeiben és eszményeiben.” Ám ez a kiálalás csak átmeneti volt, a második világégés és a sok évtizedes kommunista diktatúra, majd a rendszerváltozás eufóriáját felváltó csalódottság, az 1994 utáni szocialista-liberális kormányzás *merjünk kicsik lenni* mentalitása tartósította a kudarcélményeinket. S ezt egészítette ki a – nálunk megkésett és elhúzódo – posztmodern világlátás, alkotói szemlélet és életérzés.

Abban minden bizonnyal igaza volt Jean-François Lyotard-nak, hogy a modernitás univerzálisnak hitt értékeitől el kell búcsúznunk, bár – politikai összefüggésben – inkább egy világrend felbomlásáról, illetve tematizáló és irányító szerepének az elvesztéséről beszélhetünk. Ennek a világnak a vezetői és gondolkodói azon értékek mentén éltek és cselekedtek, amelyeket különféle „nagy elbeszélések” formájában fogalmaztak meg a felvilágosodás kezdetétől a hosszú XIX. század végéig, azaz a nagy háború kitöréséig. Abban viszont minden bizonnyal tévedett Lyotard, hogy az úgynevezett nagy elbeszélések végérvényesen „elvesztették hitelüket”. Az pedig egyenesen megnyugtató, hogy a posztmodern magyar prózairók gyakorlata, a lyotard-i gondolat parafrázisálása végképp megbukott. Miként a történelemnek sincs vége, úgy a történetmesélésnek sincsen, igenis szükségünk van mesékre, szerethető, átélhető, megborzongtató, gyarlóságunkkal szembeesítő, katarzist kiváltó művekre. Közös történetekre, mert történeteikben léteznek közösségeink, történeteiben él a nemzet.

Ebben rejlik a múzeumi megújulás lehetősége is, s ez az, amit az emlékezet- és identitáspolitikával kapcsolatban a főigazgatói pályázatomban megfogalmaztam. Ez az, amit egyesek leegyszerűsítenek vagy félremagyaráznak, s a pártpolitika kiszolgálásaként állítanak be. Ellenükben újra leírom: vallom, a nemzet múzeumának a közös történeteink, a nemzeti múltunk elmesélésében,

sorsfordító időszakaink közérthető felfejtésében olyan módon kell szerepet vállalnia, hogy az vizuális nyelvezetét, arcukatát, üzeneteit tekintve 21. századi, friss, üde és a legifjabbak számára is izgalmas és vonzó legyen. A filmesekkel, színházi rendezőkkel, a videós platformok szerzőivel, a képzőművészekkel, zenészekkel karöltve azok számára kell átadnunk nemzeti létünk kvintesszenciáját, akik már nem könyvekből szerzik a tudásukat, akiknek a többsége nem olvassa rongyosra a magyar népmeséket, mondákat, balladákat és történelmi regényeket. Ám akikkel a nemzet közös történeteit muszáj megosztanunk, akikben ki kell alakítanunk az igényt arra, hogy számukra is lelki kényszer legyen a továbbörökítés. A gyermekeinkről és az unokáinkról beszélünk.

Hogy miképpen gondolkodom a múzeumok helyzetéről, szerepéről és lehetséges szakmai irányairól, az a Virágos Gáborral közösen írt, a *Kommentár* című folyóirat idei második számában megjelent vitaanyagunkban, illetve számos másik publikációmban olvasható. Viszont nem árt tisztázni, hogy hogyan viszonyulok az enyémtől eltérő értékrendű és ízlésvilágú, ugyanakkor értékes munkát végző kollégákhoz. Szerencsés ember vagyok: beutazhattam Ázsia, Európa, Afrika és Amerika számos országát, múzeumok, színházak, operaházak, műemlékek, kortárs épületek, izgalmas éttermek és szórakozóhelyek sorában járhattam. A kultúra, a művészet és a tudomány számos területe érdekel, nem lettem tudós, kutató, ugyanakkor hálás vagyok a sorsnak, hogy alámerülhettem a nagypolitika sok csalódást, de még több örömteli alkotási lehetőséget nyújtó és gyümölcsöző kapcsolatokat adó világában. Gyakorlatilag mindenre nyitott vagyok, s még ennyi idősen is gyermeki rajongással tudok új dolgokat felfedezni, érdekességekre rácsodálkozni s új emberekkel megismerkedni. Nem tagadom, világeletemben leginkább a művészet érdekelt, s mindent, így az országgyűlési képviselőséget, az államtitkárságot és a gazdasági tevékenységemet is alkotásként fogtam fel. Mindebből következik, hogy nálam teljesen jól megfér egymás mellett a hagyomány és a progresszió, a klasszikus értékek és az avantgárd, a populáris kultúra, az opera vagy éppen a népművészet. Ez az épület, a Várkert Bazár, amelynek a felújítását kormánybiztosként irányíthattam,

pontosan kifejezi a szemléletemet: tisztelni és óvni a régit, és kiegészíteni az újjal, friss kortárs elemekkel. Nagy múzeumigazgató elődöm, a politikai tevékenysége miatt joggal kritizált Hóman Bálint 1932-ben elhangzott megnyilatkozását leköszönő politikusként és kezdő főigazgatóként is érvényesnek tartom: „Elmúlt korok mecénásai és fejedelmi művészetpolitikusi megengedhették maguknak, hogy csak saját egyéni ízlésüknek megfelelő művészeti irányokat támogassanak. Korunk állami művészetpolitikusanak minden konzervatizmusa mellett is le kell mondania saját ízlésének kizárólagos érvényesítéséről. A régibb és újabb keletkezésű, de napjainkban egymás mellett élő művészi irányok, felfogások és ízlések értékelésénél történeti nézőpontból kell kiindulnia. [...] A történeti szempontból kiinduló művészetpolitikus nem szorítkozhatik bármelyik irány egyoldalú és kizárólagos támogatására, hanem arra törekszik, hogy mindez irányokat a nemzeti egység gondolatának és az egyetemes kulturális haladásnak szolgálatába állítsa. [...] Nincs politikai irány a művészetben, mint ahogy egyáltalában nem szabad a művészetbe politikát keverni.” Ugyanakkor – elfogadva a sokszínűségünket – Hómanhoz hasonlóan a magyar nemzeti értékeket és érdekeket minden elé helyezem.

Klebsberg Kuno 1922-ben a miniszteri kinevezésekor a kultuszminisztérium tisztviselői karához intézett beköszöntőbeszédében ez hangzott el (a minisztérium szót tessék gondolatban múzeumra, a tisztviselőt pedig muzeológusra cserélni): „Végül pár szót a köztünk való viszonyról! Csak előmunkásnak tekintsenek! Tekintélyem e házban csak annyi legyen, amennyit elméleti tudásom és az államügyek intézésében szerzett tapasztalatom és jártasságom megérdemel. Mint ember kívánok állni emberrel szemben. A bizalmat szeretettel fogom viszonzni. Kérem az őszinte szót és az ellenvéleményt. Ha ennek meghallgatása után határoztam, akkor kérem a pontos végrehajtást, mert az alkotmányjogi felelősség teljessége az enyém. Megértést kívánok teljesíteni minden óhajjal szemben, és kérem, hogy ugyanazt a szeretetet és megértést, mellyel én a személyzethez közeledem, tanúsítsa e minisztérium tisztviselői kara azokkal szemben, akik ide fordulnak. Nem bőkezű osztogatásra gondolok, mert hiszen mi nem a magunkéval, hanem az állam javaival gazdálkodunk és üres kincstár-

runkból adakoznunk alig lehet. De a kultúra munkásai rendszerint finomabb lelkiszervezetű emberek, akik sok esetben még a nem-mel is beérik, de fontos az, hogy az a nem minő hangon van mondva. Ha majd azt látják, hogy megértést tanúsítunk és minden becsületes kultúrátörékvés támogatásra talál ebben a házban, akkor meg vagyok róla győződve, hogy legalább enyhítünk a felzaklatott lelkeknek háborgásán.”

Ennek szellemében mit ígérhetek a kollégáknak? Türelmet, figyelmet, nyitottságot, gyors döntéseket, magasabb bért, lobbierőt és hatékony képviselőt a fenntartó felé. Valamint szeretetet. Könnyen azonosulok a rám bízott feladatokkal, s nem állítom, hogy bennem nincs félelem, de azt már az első eltöltött hónap után ki merem jelenteni, szeretem a rám bízott intézményt. S mit kérek: türelmet és sok munkát. Megértést, ha változtatok a megszokásokon, ha nem fogadom el érvként, hogy ezt vagy azt eddig így vagy úgy csináltuk. Átértelmezve, de a vezetői felfogásom hasonlít Kassáknak az írásról vallott nézetére, amit így fogalmazott meg a *Költészetem* című versében: „költeményeimet írom amelyek egyszerre innen és / túl vannak az irodalmon / a megszokás törvényein”.

Szeretném megköszönni a bizalmat: a pályázatomat elbíráló bizottság tagjainak támogató szavazatait, a fenntartó minisztérium s különösen is Kásler miniszter úr, valamint a miniszterelnök úr bizalmát. Cserébe csak azt tudom adni, amit korábban is: opportunizmus nélküli lojalitást, elkötelezettséget nemzeti ügyeink mellett és kemény munkát. Köszönöm a barátaim és több évtizede hűséges munkatársaim segítségét, a feleségem és négy lányom támogatását.

Végezetül köszönöm az elődeim munkáját, különösen a közvetlenül előttem regnáló Varga Benedek főigazgató úrét.

Úgy érzem magamat, mint Klebsberg 1922-ben: „A pártpolitikai harcok mélységében üdítőbb levegőre vágytam, fel a magasabb légkörbe s ezt hol találhatnám meg máshol, mint a magyar kultúra tisztultabb légkörében. Ebbe kívánkoztam vissza. Ebben kívánok dolgozni, közreműködéstek mellett, hogy segítsük ismét lábra állítani ezt az igazságtalanul porba sújtott nemzetet.”